

Odborář, environmentalista, anarchista a „sváteční“ aktivista: Čtyři tváře občanské společnosti v ČR po roce 1989

Ondřej Císař

Odborář, environmentalista, anarchista a „sváteční“ aktivista: Čtyři tváře občanské společnosti v ČR po roce 1989¹

Ondřej Císař

Úvod

Politická mobilizace, kterou se vyznačoval konec komunistických režimů v mnoha zemích střední a východní Evropy, vzbudila – zejména mezi západními pozorovateli – vysoká očekávání ohledně budoucnosti demokratického občanství v tomto regionu. Čteme-li rané úvahy o „revolucích“ ve střední a východní Evropě, nutně dojdeme k závěru, že těsně po roce 1989 převažovalo široce sdílené přesvědčení o možnosti oživení aktivní politické participace a pulsujícího občanského života v postkomunistických zemích. Po krátkém období entusiasmů však začalo být zřejmé, že se tyto naděje v dohledné budoucnosti nenaplní. V souladu s tím se změnily i interpretace postkomunistické situace v literatuře: nastal citelný posun od popisů prvotního nadšení občanů středo- a východoevropských zemí k pochmurnému obrazu pasivní, lhostejné a cynické populace (viz Sztompka, 1997; Mishler a Rose, 1998). Toto vnímané selhání Středo- a Východoevropanů se vysvětlovalo mnoha důvody. Nejvýznačnější z nich byly dědictví komunismu, rozčarování z postkomunistického vývoje a nevhodné strategie západoevropských programů podpory demokracie (Wedel, 1998; McMahon, 2001; Howard, 2003).

V mnoha postkomunistických zemích se však nehledě k prokazatelně nízké participaci jednotlivců rozvinula v podobě sítí advokačních organizací poměrně masivní infrastruktura občanské společnosti a sociálních hnutí (Toepler a Salamon, 2003). Jak naznačují dostupné údaje, tato infrastruktura poskytla základnu pro vznik zvláštního typu relativně vysoce účinného politického aktivismu v tomto regionu. Petrova a Tarrow (2007) ve snaze definovat specifickou povahu tohoto středo- a východoevropského neparticipačního aktivismu zavedli pojem „transakční aktivismus“, který odlišují od aktivismu založeného na participaci jednotlivců. Jak uvidíme dále, projevy (nového) transakčního a (starého) participacího aktivismu jsme mohli sledovat také v České republice. Do první kategorie řadíme především organizace

tzv. „nových“ sociálních hnutí, které prosazují post-materialistické požadavky (nejvýrazněji environmentalisté a lidskoprávní aktivisté), do druhé kategorie patří především („staré“) materialisticky orientované odbory a profesní organizace. Vedle těchto dvou typů či modů politického aktivismu je možné odlišit ještě („nový“) aktivismus radikálních organizací a platform na krajní pravici a levíci a občanské sebeorganizace (aktivismus, který není závislý na organizacích) (k postupu analýzy viz Císař 2008: kap 2–3). V názvu tohoto příspěvku symbolizuje první modus aktivismu environmentalista, druhý odborář, třetí anarchista a poslední popisuje způsob jednání „svátečního“ aktivisty.

Čtyři mody politického aktivismu v České republice

Jaký vzorec politického aktivismu se rozvinul v České republice po roce 1993? V této části představím výsledky analýzy protestních událostí (viz Císař 2008).² Zaměřím se při tom na nejdůležitější charakteristiky kolektivního jednání: jeho četnost, umístění, počet účastníků, repertoár jednání, cíle a požadavky (viz také Ekiert a Kubik, 2001: 116-139). Analýza protestních událostí, k nimž došlo v České republice po roce 1993, identifikovala čtyři mody aktivismu: „starý“ participacího aktivismus, „nový“ transakční aktivismus, „nový“ radikální aktivismus a sebeorganizace.

Tyto čtyři odlišné mody politického aktivismu představují čtyři zvláštní způsoby politické mobilizace v České republice po roce 1993. Představují čtyři zvláštní soubory charakteristik politických aktérů; tyto charakteristiky odlišují mody jeden od druhého. Mody se liší z hlediska četnosti protestních událostí, jejich geografického umístění, velikosti, tj. počtu účastníků, které byly schopny mobilizovat, repertoáru jednání (užívaných strategií), cílů a vznášených požadavků. Jednoduše řečeno, mody představují čtyři odlišné způsoby, jak byl provozován politický aktivismus v postkomunistické České republice. Jak vyplývá z analýzy, mody lze charakterizovat následovně:

1. „Starý“ participativní aktivismus vykazuje ve srovnání s jinými mody aktivismu nižší četnost protestních událostí, ale zároveň je založen na relativně široké participaci. Jinými slovy řečeno, i když organizace jako například odborové svazy nesaňají k mobilizaci příliš často, pokud už k mobilizaci dojde, jsou schopny přivést do ulic mnoho lidí. Organizují poměrně vysoký podíl celostátních událostí. Z hlediska repertoáru jednání (strategií) se tato forma aktivismu vyznačuje příklonem k omezenému počtu standardních nenásilných strategií, jako jsou petice a demonstrace. Pro tento modus je navíc zvláště důležitá stávka, protože tato skupina zahrnuje odborové svazy. Nové „kulturní“ strategie, jako jsou performance nebo happeningy, spojované především s „novými sociálními hnutími“, v repertoáru tohoto modu aktivismu zcela chybí. Pokud jde o cíle požadavků, starý aktivismus míří především na státní instituce na centrální úrovni a na firmy. Dominantní kategorií požadavků v tomto modu aktivismu tvoří ekonomické požadavky; za nimi následují požadavky týkající se veřejných politik. Starý aktivismus je ve své orientaci jasně materialistický.

2. „Nový“ transakční aktivismus odpovídá za většinu protestních událostí organizovaných nějakou skupinou nebo organizací. Z hlediska četnosti protestních událostí má tento modus aktivismu velký náskok před všemi ostatními kategoriemi aktivismu s výjimkou sebeorganizace. Pokud jde o velikost událostí, transakční aktivisté nejsou schopni mobilizovat vysoký počet stoupenců. Co se týká repertoáru jednání, transakční aktivisté využívají poněkud rozsáhlejší portfolio strategií než předchozí kategorie. I když se často uchylují k nenásilným demonstracím a peticím, uplatňují také „kulturní“ strategie, jako jsou performance, výstavy a festivaly. Podobně rozmanitý je i soubor cílů transakčních aktivistů. Na jejich cílech se tak téměř rovným dílem podílejí státní instituce na centrální a subnacionální úrovni, firmy, veřejné mínění a poněkud méně často i instituce jiných států. Nejpočetnější kategorií politických požadavků tvoří ekologie, životní prostředí a práva zvířat, následují lidská a občanská práva a svobody a požadavky týkající se veřejných politik. Transakční aktivisté nevznášejí ekonomické požadavky; naopak struktura jejich požadavků se vyznačuje jasně postmaterialistickou orientací.

3. „Nový“ radikální aktivismus si z hlediska četnosti událostí vede poněkud lépe než starý aktivismus, ale nemůže soutěžit s novým transakčním

aktivismem. Nový radikální aktivismus je nejvíce centralizovaným modem aktivismu. V průměru mobilizují radikální aktivisté ještě méně jednotlivců na jednu událost než aktivisté transakční. Tyto dvě kategorie nového aktivismu se významně odlišují svým repertoárem jednání. Portfoliu radikálních aktivistů sice dominují nenásilné demonstrace, ale ve srovnání s jinými mody aktivismu zahrnuje relativně významný podíl násilných přímých akcí. Stejně tak mezi nimi existuje důležitý rozdíl ve výběru cílů. Radikální aktivismus téměř nikdy nemíří na konkrétní státní instituce; převládajícími typy cílů jsou mezinárodní instituce, veřejné mínění, instituce jiných států, političtí aktéři a český stát a jeho politická elita. Ve srovnání s jinými mody jsou radikální aktivisté orientováni mezinárodně nejen svými cíli, ale rovněž svými požadavky. Radikálně častěji než aktivisté jiných kategorií vznášejí požadavky související s národní bezpečností a zahraniční politikou. Výrazně zastoupeny jsou také požadavky týkající se lidských práv a ty zaměřené proti ideologickým nepřátelům.

4. Občanská sebeorganizace, tj. případy mobilizace bez zapojení nějaké organizace nebo skupiny, představuje nejpočetnější kategorii událostí v postkomunistické České republice. S výjimkou epizodické mobilizace „Děkujeme, odejděte!“, která byla zahrnuta do této kategorie, jsou kolektivní mobilizace v tomto modu svým rozsahem spíše malé. Jinými slovy řečeno, jsou sice časté, ale nemobilizují velký počet individuálních účastníků. Je to nejvíce decentralizovaný modus aktivismu. V repertoáru jednání převládají petice, následované nenásilnými demonstracemi. Sebeorganizace se zaměřují převážně na centrální státní instituce, ale i na jejich ekvivalenty na nižších úrovních. V portfolio požadavků sebeorganizací najdeme přibližně rovnoměrně zastoupeny požadavky týkající se fungování národních institucí, soudního systému a policie, environmentální požadavky i požadavky týkající se veřejných politik.

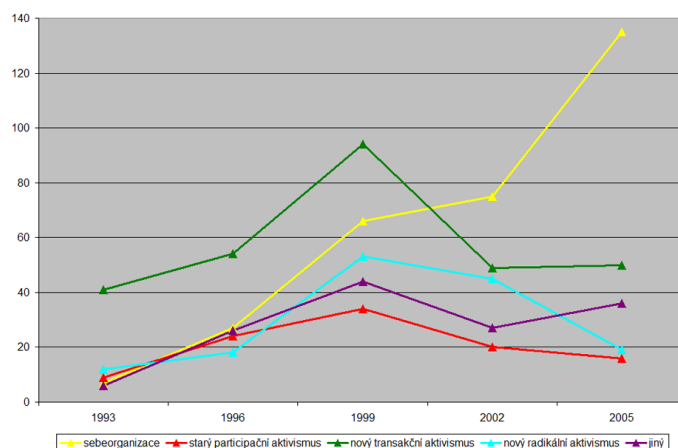
V České republice byly identifikovány čtyři mody aktivismu. To znamená, že aktivismus v této zemi nemůžeme plně zachytit jediným pojmem, jako je transakční aktivismus. Vzorec politického aktivismu je rozmanitější, zahrnuje čtyři rozdílné způsoby, jimiž se političtí aktivisté organizují a vyjadřují své požadavky. Zároveň však analýza dokazuje, že transakční aktivismus má mezi ostatními mody aktivismu důležité místo. Jedním z nejvíce překvapujících zjištění je výskyt sebeorganizace jako samostatného modu.

V dalších částech budu tyto čtyři mody charakterizovat podrobněji na základě nejdůležitějších aspektů kolektivního jednání: četnosti protestních událostí, jejich geografického rozložení, počtu účastníků, repertoáru jednání, cílů a politických požadavků.

Organizátoři protestních událostí a jejich geografické rozložení

Prvním indikátorem robustnosti kolektivního jednání je nepochybně četnost jeho výskytu. Nejpočetnější skupinu tvoří sebeorganizace s 310 případy, následuje nový transakční aktivismus (288 případů) a nový radikální aktivismus (147 případů). Starý participační aktivismus má na svém kontě ze všech modů nejmenší počet událostí (103 případů). Distribuce událostí mezi jednotlivými mody tak byla velmi nerovnoměrná. Totéž lze říci o jejich výskytu v čase. Graf 1 ukazuje distribuci událostí podle modu aktivismu a let. V letech 1993-2005 lze identifikovat dva hlavní trendy. Za prvé, sebeorganizace představovaly jediný modus aktivismu, který byl stále na vzestupu. Zatímco v roce 1993 došlo jen k sedmi případům sebeorganizované mobilizace, v roce 2005 to bylo už 135 událostí. Za druhé, všechny ostatní mody aktivismu měly svůj vrchol na konci devadesátých let, poté klesly a od té doby stagnují. V letech 1993-1999 se počet událostí starého participačního a nového radikálního aktivismu ztrojnásobil a počet událostí nového transakčního aktivismu se zdvojnásobil. V letech 1999-2005 pak počet událostí klesl na polovinu u všech třech modů. Obecně vzato, tato čísla dokazují, jak důležité místo mezi českými protestními událostmi po roce 1993 mají ty, které organizovali transakční aktivisté; zároveň se ukazuje překvapivě vysoký podíl sebeorganizací.

Graf 1: Počet událostí podle modů aktivismu a let

Jak jsou tyto události rozmístěny geograficky? Existují v tomto smyslu rovněž nějaké rozdíly mezi různými mody aktivismu? Tabulka 1 dokládá, že mezi mody skutečně existují důležité rozdíly. Jak ukazuje první sloupec tabulky, nejméně centralizovaným modem aktivismu je občanská sebeorganizace, protože v Praze se odehrálo jen 28 procent událostí příslušejících k tomuto modu. Nejvíce centralizovaný modus aktivismu tvoří radikálové s 60,5 procenty událostí organizovaných v Praze. Nový transakční a starý participační aktivismus vykazují podobné podíly organizovaných událostí v hlavním městě – 46 a 50 procent. Relativní decentralizaci sebeorganizací ukazuje rovněž třetí sloupec: více než jedna třetina událostí tohoto modu se odehrála na nižších úrovních než v hlavním nebo krajském městě. Ve srovnání s ostatními mody aktivismu je tento podíl podstatně vyšší: do stejné kategorie patří jen přibližně jedna pětina událostí organizovaných starými participačními a novými radikálními aktivisty a jedna čtvrtina událostí organizovaných novými transakčními akti-

Tabulka 1: Geografické rozmístění událostí podle modu aktivismu

modus aktivismu	Praha	krajské město	zbytek země	celostátní událost	zahraničí	celkem
občanská sebe-organizace	85 28,0%	88 28,9%	111 36,5%	20 6,6%	0 0,0%	304 100,0%
starý participační aktivismus	51 50,0%	10 9,8%	18 17,6%	23 22,5%	0 0,0%	102 100,0%
nový transakční aktivismus	131 46,1%	64 22,5%	69 24,3%	18 6,3%	2 0,7%	284 100,0%
nový radikální aktivismus	89 60,5%	26 17,7%	31 21,1%	1 0,7%	0 0,0%	147 100,0%
jiné	75 54,3%	17 12,3%	23 16,7%	23 16,7%	0 0,0%	138 100,0%

visty. Druhý sloupec ukazuje, že s jednou výjimkou neexistuje žádný významný rozdíl mezi mody v míře protestu na krajské úrovni. Touto jedinou výjimkou jsou staří participační aktivisté, kteří na této úrovni organizují poměrně malý podíl událostí. Staří participační aktivisté zároveň organizují ze všech modů největší podíl akcí v celostátním měřítku (viz čtvrtý sloupec). Oproti tomu radikální aktivisté žádné celostátní akce nepořádají. Organizace českých sociálních hnutí neorganizují žádné události v cizině. Celkem vzato, distribuce událostí mezi různými mody ukazuje, že sebeorganizace představují nejvíce decentralizovaný modus aktivismu a radikální aktivisté tvoří modus nejvíce centralizovaný.

Velikost protestních událostí

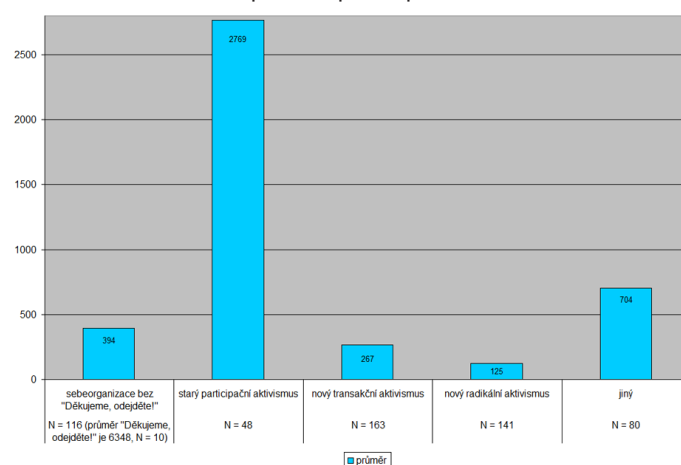
Nízkou míru individuální participace, poměřováno organizovaným členstvím, pokládají badatelé, kteří se ve svém zkoumání pohybují na individuální úrovni, za hlavní problém občanských společností ve střední a východní Evropě (více viz Císař 2008: kap. 3). Jak se tato zjištění odrážejí v participaci na protestních událostech? Koresponduje v České republice nízká úroveň organizovaného členství s nízkou účastí na protestních událostech? Než odpovíme na tuto otázku, musíme nejprve popsat vzorec individuální participace na protestních událostech.

Graf 2 ukazuje, že různé mody aktivismu se liší ve schopnosti mobilizovat jednotlivce. Ani sebeorganizace a ani oba typy nového aktivismu nejsou schopny přivést do ulic větší počet lidí. Nicméně mezi těmito mody existují, pokud jde o jejich mobilizační schop-

nost, značné rozdíly. Zatímco občanské sebeorganizace dosahují průměru téměř 400 osob na událost, radikálové zaostávají se 125 lidmi. Průměr transakčního aktivismu se nachází téměř přesně mezi těmito dvěma a vykazuje 267 účastníků na událost.

Jak dokládá graf 2, starý participační aktivismus si vede, pokud jde o schopnost mobilizovat jednotlivce, zdaleka nejlépe ze všech modů aktivismu. Staří aktivisté neorganizují mnoho událostí, ale když k takové události dojde, jsou schopni mobilizovat relativně velký počet lidí. Tyto výsledky dále podporují zjištění vědců zkoumajících individuální participaci, kteří shodně poukazují na nízké úrovně participace ve všech typech organizací v SVE vyjma odborů (Howard, 2003).

Graf 2: Průměrná participace podle modů aktivismu

Průměrná účast sice jasně demonstruje rozdíly mezi čtyřmi mody aktivismu, pokud jde o jejich mobilizační schopnost, ale nemůže nám poskytnout žád-

Tabulka 2: Počet událostí podle počtu účastníků (petice byly vyloučeny)

počet účastníků	1993	1996	1999	2002	2005	celkem
3 – 50	35 57,4%	50 54,3%	77 41,2%	63 55,8%	64 47,8%	289 49,2%
51 – 100	7 11,5%	10 10,9%	26 13,9%	20 17,7%	20 14,9%	83 14,1%
101 – 200	6 9,8%	11 12,0%	33 17,6%	15 13,3%	20 14,9%	85 14,5%
201 - 500	7 11,5%	13 14,1%	27 14,4%	6 5,3%	13 9,7%	66 11,2%
501 a více	6 9,8%	8 8,7%	24 12,8%	9 8,0%	17 12,7%	64 10,9%
celkem	61 100,0%	92 100,0%	187 100,0%	113 100,0%	134 100,0%	587 100,0%

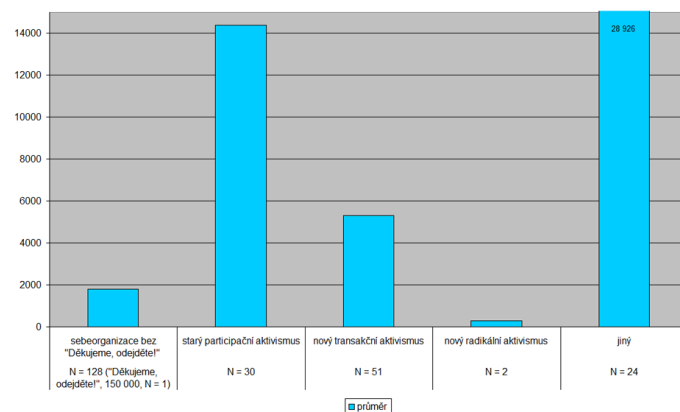
nou informaci o typické velikosti událostí ani obecně ani v rámci jednotlivých modů aktivismu. Přehled o událostech podle jejich velikosti a let, v nichž k nim došlo, nabízí tabulka 2. Jak ukazuje první řádek tabulky, v každém zkoumaném roce převládaly velmi malé protestní události. Celkově téměř polovina všech událostí nemobilizovala více než padesát jednotlivců. A jak ukazuje součet prvních tří řádků tabulky, tři čtvrtiny všech událostí nepřítáhly více než 200 účastníků. Čtvrtý řádek navíc vypovídá o tom, že jen deset procent všech událostí spadalo do kategorie 500 a více protestujících. Z tabulky nelze vypožorovat žádný konzistentní trend. Mobilizační schopnost českých organizací sociálních hnutí se v čase neměnila.

Přestože nelze zjistit žádný obecný trend, mezi čtyřmi mody aktivismu existují významné rozdíly (viz tabulku 3) ve velikosti jimi organizovaných událostí. Občanské sebeorganizace mají obvykle malé události (40 procent) a ostatní kategorie jsou zastoupeny zhruba stejně. Starý participační aktivismus je jediným modelem aktivismu, který vykazuje vysoký podíl velkých událostí (38 procent). V tomto modu jsou však zároveň silně zastoupeny i malé události. Událostí, za nimiž stojí staří aktivisté, je přitom poměrně malý počet. Malé události zcela převládají u obou modů nového aktivismu. V obou případech představují události, jichž se zúčastnilo do 100 aktivistů, téměř tři čtvrtiny všech organizovaných událostí. Transakční aktivismus je založen především na velmi malých událostech (téměř dvou třetin všech jeho událostí se zúčastnilo do 50 jednotlivců). U modů nového aktivismu se velké události téměř nevyskytují.

Rozdíly v mobilizační schopnosti mezi čtyřmi mody aktivismu se jasně projevují, i když vezmeme v úvahu

petice (viz graf 3). Zatímco noví radikální aktivisté žádné petiční akce neorganizují, petice občanských sebeorganizací jsou poměrně početné, ale zároveň v průměru velmi malé. Ve srovnání se sebeorganizacemi je peticí transakčních aktivistů mnohem méně, ale průměrný počet signatářů je mnohem vyšší. Přesto je to zároveň jen jedna třetina průměru signatářů, které dokázali získat staří aktivisté, kteří zase naopak organizují nejmenší počet petičních akcí ze všech modů, které tuto strategii využívají.

Graf 3: Průměrný počet účastníků petičních akcí podle modů aktivismu

Jaká je typická velikost peticí v rámci jednotlivých modů aktivismu? Podíváme-li se na distribuci petičních akcí, vidíme, že bez ohledu na rozdíly v průměrném počtu signatářů jak občanské sebeorganizace, tak starý participační aktivismus využívají především spíše malé petice (viz tabulku 4). Petice do jednoho tisíce podpisů představují dvě třetiny všech peticí v těchto dvou modech. U starého aktivismu je však zároveň relativně vysoký podíl velkých peticí – tvoří více než jednu čtvrtinu všech peticí v tomto modu. Nový trans-

Tabulka 3: Počet účastníků podle modů aktivismu (petice vyloučeny, zahrnuta iniciativa „Děkujeme, odejďte!“)

modus aktivismu	3 – 50	51 - 100	101 – 200	201 - 500	501 and more	total
občanská sebe-organizace	50 39,7%	17 13,5%	23 18,3%	16 12,7%	20 15,9%	126 100,0%
starý participační aktivismus	12 25,0%	5 10,4%	8 16,7%	5 10,4%	18 37,5%	48 100,0%
nový transakční aktivismus	99 60,7%	19 11,7%	23 14,1%	14 8,6%	8 4,9%	163 100,0%
nový radikální aktivismus	76 53,9%	26 18,4%	20 14,2%	16 11,3%	3 2,1%	141 100%
jiné	38 47,5%	11 13,8%	10 12,5%	10 12,5%	11 13,8%	80 100,0%

akční aktivismus se od předchozích dvou liší: dvě třetiny všech událostí spadají do kategorie, která pokrývá petice podepsané více než tisícem lidí. Petice s více než 10 000 podpisů tvoří u transakčního aktivismu přes 16 procent všech událostí tohoto druhu.

Zjištění týkající se průměrné participace při petičních akcích a velikosti peticí zdánlivě odporují jak našim teoretickým předpokladům, tak výsledkům analýzy individuální participace při ostatních protestních událostech. Navzdory našim předpokladům i datům o jiných protestních událostech, které dokazovaly, že transakční aktivismus není schopen masově mobilizovat, se nyní ukazuje jeho relativně vysoká schopnost přimět jednotlivce, aby se účastnili petičních akcí. Tato dvě zjištění však nemusejí být nutně navzájem protikladná. Za prvé, pro jednotlivce je méně nákladné podepsat petici než se připojit k demonstraci (Verba et al., 1995). Proto je i pro aktivisty snadnější přesvědčit potenciální participanty, aby podepsali petici, než aby vyšli do ulic: „pro málo nákladné aktivity s krátkým trváním lze mobilizovat větší počet stoupenců... než pro aktivity s vyššími náklady, z nichž navíc vyplývají trvalejší závazky k obětování času a energie...“ (Edwards a McCarthy, 2004: 141).

Za druhé, jak jasně ukazuje srovnání starého a nového modu aktivismu, masovou participaci usnadňuje organizované členství. Obecně řečeno, výzkum politické participace dokazuje významnou pozitivní korelaci mezi politickou participací a členstvím ve sdruženích a organizacích (viz Verba et al., 1995 Putnam, 2000;

Norris, 2002; McAdam, 2003; Teorell, 2006). Členové organizací jsou lépe mobilizovatelní, protože jsou pro aktivisty snadněji dosažitelní. Tito aktivisté jim zároveň mohou poskytovat jiné zdroje, které je přimějí k tomu, aby participovali. Transakční aktivismus se nezakládá na organizovaném členství; jeho schopnost mobilizovat jednotlivce je tedy omezená. Zároveň však, jak ukazují naše data, mají tito aktivisté relativně rozvinutou organizační kapacitu, která jim umožňuje, aby se angažovali v dlouhodobých petičních kampaních. Podpisy může sbírat hrstka vysoce motivovaných aktivistů v relativně dlouhém časovém období. Výskyt velkých peticí v rámci transakčního modu tak vypovídá o schopnosti aktivistů tohoto modu organizovat nízkonákladové protestní události. Nezpochybňuje však zjištění o omezené schopnosti transakčních aktivistů vtáhnou jednotlivce do politických aktivit spojených s vyššími náklady.

Repertoár jednání

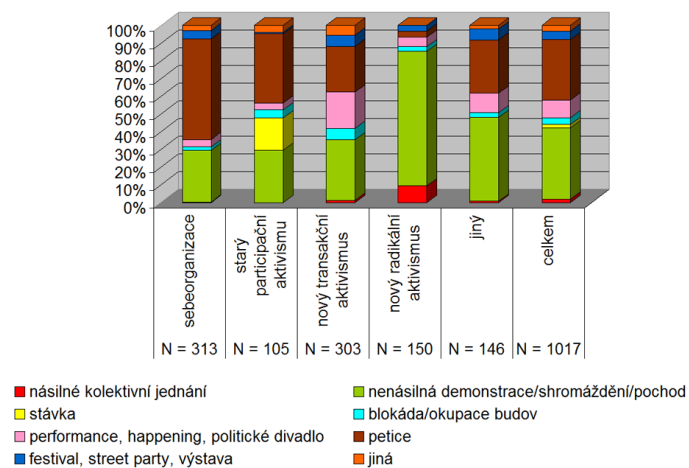
Podle Charlese Tillyho (1995: 42) představuje repertoár „omezený soubor rutinních praktik, které se učí, sdílejí a vykonávají prostřednictvím záměrné volby“. Konkrétní repertoáry spojují specifické páry těch, kteří vznášejí požadavky a jejich cílů; obracejí „pozornost k nakupeným, naučeným a přesto improvizovaným interakcím lidí, kteří vůči sobě navzájem vznášejí určité požadavky“ (Tilly a Tarrow 2007: 16). Výsledky této studie dále podporují Tillyho závěry: konkrétní soubory strategií se seskupují do podoby rozdílných repertoárů jednání, jimiž se vyznačují různé mody aktivismu.

Tabulka 4: Velikost petičních akcí podle modů aktivismu

modus aktivismu	3 – 200	201 – 500	501 – 1000	1001 – 3000	3001 – 10000	10001 a více	celkem
občanská sebe-organizace	45 34,9%	25 19,4%	16 12,4%	21 16,3%	16 12,4%	6 4,7%	129 100,0%
starý participační aktivismus	9 30,0%	8 26,7%	2 6,7%	1 3,3%	2 6,7%	8 26,7%	30 100,0%
nový transakční aktivismus	4 7,8%	4 7,8%	9 17,6%	16 31,4%	10 19,6%	8 15,7%	51 100,0%
nový radikální aktivismus	1 50,0%	1 50,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 100,0%
jiné	4 16,7%	3 12,5%	2 8,3%	4 16,7%	2 8,3%	9 37,5%	24 100,0%
celkem	63 26,7%	41 17,4%	29 12,3%	42 17,8%	30 12,7%	31 13,1%	236 100,0%

Graf 4 ukazuje repertoáry jednání čtyř modů aktivismu. Dobře demonstruje omezený repertoár kolektivního jednání v postkomunistické České republice, v němž převládají standardní strategie užívané dnes kolektivními aktéry v demokratických a k demokracii směřujících režimech. V tomto ohledu jsou české výsledky ve shodě s výsledky jiných studií o postkomunistickém kolektivním jednání (viz Ekiert a Kubik, 2001: 127). Obecně řečeno, většinu protestních událostí tvoří nenásilné demonstrace, shromáždění, pochody, petice, happeningy a performance. Také v tomto ohledu podporují české výsledky závěry Ekierta a Kubika, podle nichž je postkomunistické kolektivní jednání „rozhodně nenásilné“ (tamtéž). Násilné kolektivní jednání bylo v této studii definováno jako násilná přímá akce, která zahrnuje útoky na majetek a osoby a násilné/konfrontační demonstrace. Pro léta, která zkoumá tato studie, šlo jen o 22 případů (2,2 procenta všech událostí).

Graf 4: Repertoár jednání podle modů aktivismu

Nejzajímavější zjištění se týkají rozdílů v repertoáru jednotlivých modů aktivismu. I když se tři obecně nejvyužívanější strategie objevují v každém repertoáru, jejich podíl je proměnlivý; navíc existují strategie, které jsou využívány převážně jen v jednom modu:

1. Jak dokládá první sloupec grafu 4, při občanské sebeorganizaci převládají petiční kampaně, což napovídá o omezené dostupnosti organizačních a jiných zdrojů v tomto modu aktivismu. Petiční kampaně patří mezi nejméně nákladné strategie jak z hlediska jejich organizátorů, tak také z pohledu jejich účastníků. V tomto ohledu se výsledky této analýzy shodují s výsledky dostupných průzkumů individuální participace, které konzistentně udávají účast v peticích jako nejběžněji používanou „nekonvenční“ participativní strategii v České republice (World Values Survey Association, 2007). Když se ale podíváme na

všechny případy (viz poslední sloupec), ukáže se, že nejvíce zastoupenou strategií jsou nenásilné demonstrace (40 procent) a teprve pak následují petice (34 procent). To však může být spíše důsledek metody použité v této studii než reálný rozdíl. Je nasnadě, že demonstrace a shromáždění jsou pro média atraktivnějším tématem než petice. V archivu ČTK se objevují jen velké petice a petice, na které jejich organizátoři ČTK sami upozornili. Měli bychom tedy předpokládat, že petice jsou v našem katalogu zastoupeny nedostatečně. Tím se tak ještě více potvrzuje skutečnost, že petiční akce jsou dominantní strategií sebeorganizací.

2. Druhý sloupec grafu 4 zobrazuje skladbu strategií starého participativního aktivismu. Ačkoli v repertoáru starého participativního aktivismu tvoří petice a nenásilné demonstrace s 39 a 30 procenty většinu, tento modus je specifický tím, že jako jediný využívá stávek, které mají na jeho portfoliu strategií 18 procentní podíl. Kdybychom vzali v úvahu jen repertoár odborových organizací a profesních asociací, viděli bychom, že stávky tvoří 30 procent jejich souboru strategií.

3. Třetí sloupec ukazuje, že repertoár nového transakčního aktivismu většinou obsahuje nenásilné demonstrace (34 procent) a petice (26 procent). Specifickou složkou tohoto repertoáru jsou happeningy a performance, které se na něm podílejí jednou pětinou. Tak vysokým podílem tohoto typu repertoáru se nevyznačuje žádný jiný modus aktivismu.

4. Podle čtvrtého sloupce vykazuje nový radikální aktivismus dvě pozoruhodné charakteristiky. Za prvé, zcela v něm převládají nenásilné demonstrace (76 procent); za druhé, jeho repertoár obsahuje relativně vysoký podíl násilných akcí (9 procent), které v repertoárech ostatních modů fakticky chybí. Ze všech modů aktivismu se radikálové nejpravděpodobněji uchylují k použití násilných strategií, i když ty stále představují méně než 10 procent jejich strategické výbavy. Radikálové zároveň zcela opovrhují peticemi, které tvoří tak významnou část strategických souborů ostatních modů.

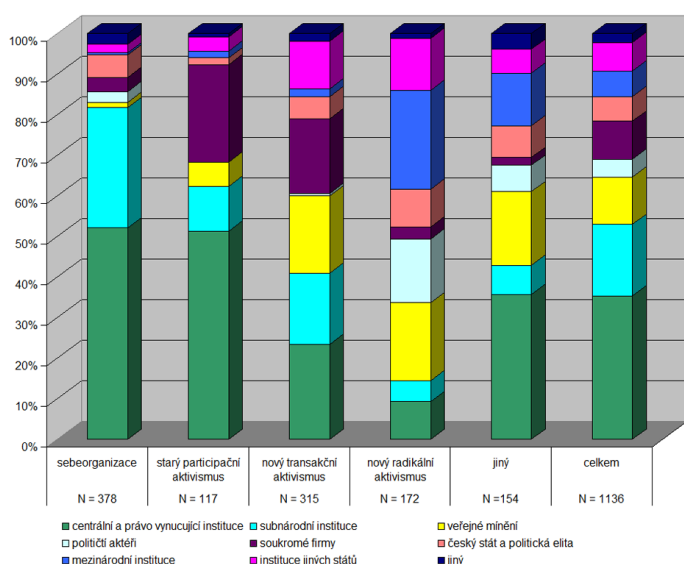
Shrnutí: ačkoli různé mody sdílejí nejběžnější strategie, každý z nich je využívá v jiné míře. Tři mody se navíc vyznačují specifickými strategiemi, které nelze nalézt v repertoárech ostatních modů. Sebeorganizace většinou spoléhají na petiční akce, necharakterizuje je žádná výlučná strategie. Starý participativní aktivismus je specifický tím, že jako jediný modus

využívá stávek. Nový transakční aktivismus charakterizuje uplatnění „kulturního“ repertoáru spojeného s novými sociálními hnutími. Radikálové se nejčastěji uchylují k násilným akcím a zároveň nikdy nevyužívají petice.

Cíle

Ve shodě se studií Ekierta a Kubika definují cíl kolektivního jednání jako „osobu, instituci nebo organizaci, na nichž si protestující chtějí vynutit odpověď nebo reakci na své požadavky nebo křivdy“ (Ekiert a Kubik 2001: 134). Podobně jako v případě jejich zjištění o postkomunistickém Polsku v období 1989–1993 byl rovněž podle mé analýzy nejčastějším cílem kolektivního jednání v České republice stát. Státní instituce představovaly 59 procent cílů kolektivního jednání v České republice ve zkoumaném období po roce 1993 (podle studie Ekierta a Kubika to bylo v Polsku 77,5 procent). Rozpleteme-li jednotlivé kategorie cílů bez ohledu na jejich „státnost“, v posledním sloupci grafu 5 můžeme vidět, že nejčastějším cílem byly ústřední státní instituce (vláda, parlament, prezident) (34 procent), následované institucemi nižších úrovní (18 procent), veřejným míněním (11 procent) a soukromými firmami (9 procent). Zvláště zajímavým zjištěním je relativně vysoký podíl institucí jiných států, obvykle velvyslanectví v Praze, které se staly cílem protestů v 7 procentech případů.

Graf 5: Cíle podle modů aktivismu

Z hlediska cílů existují mezi různými mody aktivismu významné rozdíly (viz graf 5). Jak ukazuje první sloupec, občanské sebeorganizace se většinou zaměřují na centrální státní instituce a instituce vynucující právo (50 procent) a na instituce na nižších úrovních (30 procent). Všechny typy státních insti-

tucí tvoří dohromady 87 procent cílů v tomto modu, což znamená, že sebeorganizace je aktivistickým modem opravdu zaměřeným na stát. To však neplatí pro ostatní mody. Druhý sloupec dokládá, že starý participační aktivismus zaměřuje polovinu svých požadavků na ústřední státní instituce a čtvrtinu na soukromé firmy. Všechny typy státních institucí tvoří dohromady 64 procent cílů starého aktivismu. Skladba třetího sloupce napovídá, že nový transakční aktivismus nemá dominantní typ cíle. V jeho portfoliu jsou přibližně stejně zastoupeny čtyři kategorie: centrální státní instituce, instituce na subnacionální úrovni, veřejné mínění a soukromé firmy. Dohromady tvoří tři čtvrtiny cílů tohoto modu aktivismu. Zvláště zajímavý je relativně vysoký podíl událostí, které nebyly namířeny proti institucím, ale měly spíše přesvědčit veřejné mínění (téměř jedna pětina všech událostí).

Tento rys je společný oběma novým modům aktivismu a poskytuje určitý doklad pro podporu předpokladu týkajícího se jejich proměňující se operační logiky. Podle tohoto předpokladu se nové mody aktivismu už nezaměřují především na mobilizaci velkého počtu lidí, ale spíše rozvíjejí schopnosti, které by jim umožnily formovat veřejné diskuse a ovlivňovat rozmanité publikum prostřednictvím médií: „Protest přijímá podobu objektivní statistiky, šokujících a nepříjemných fotografií, zpráv očitých svědků, letáků, plakátů, graffiti, protestních e-mailů, lobování nebo vědecké expertízy. Vyjadřuje se publikacemi, právními kroky, filmovými festivaly, výstavami výtvarného umění, školícími programy, konferencemi a budováním národních a mezinárodních sítí“ (Flam, 2001: 5). Zatímco transakční aktivisté se obvykle kloní k profesionálním metodám práce s veřejností a „aktivistickému marketingu“, což znamená, že pracují na pro veřejnost atraktivním rámování své problematiky a snaží se ji dostat do nejdůležitějších médií, radikálové často vyjadřují své rozhodnutí v přímé akci, která je už z definice pro média atraktivní (viz také Císař 2008).

Nový transakční aktivismus se zdaleka nezaměřuje jen na stát (všechny typy státních institucí tvoří jen 46 procent jeho cílů); jak ale ukazuje čtvrtý sloupec grafu 5, nový radikální aktivismus je spojen se státem ještě méně. Všechny typy se státem spojených cílů představují jen 24 procent cílů radikálů. Radikálové jsou ve své orientaci do velké míry zaměřeni mezinárodně, protože mezinárodní instituce a instituce jiných států tvoří 37 procent cílů tohoto modu. Jedna pětina všech událostí se snaží upoutat veřejné mínění a 16 procent událostí je namířeno proti jiným politickým aktérům. Toto číslo dobře ilustruje

skutečnost, která je zřejmá už jen z letmé četby běžného tisku, že političtí radikálové často útočí na své nepřátele z opačného konce politického spektra. Tato analýza však vážně zpochybňuje poměrně rozšířenou domněnku, že radikálové zaměřují většinu svých akcí na své bezprostřední politické protivníky. Ve srovnání s jinými cíli v jejich portfoliu nejsou nepřátelští političtí aktéři ani zdaleka dominantní kategorií.

Požadavky

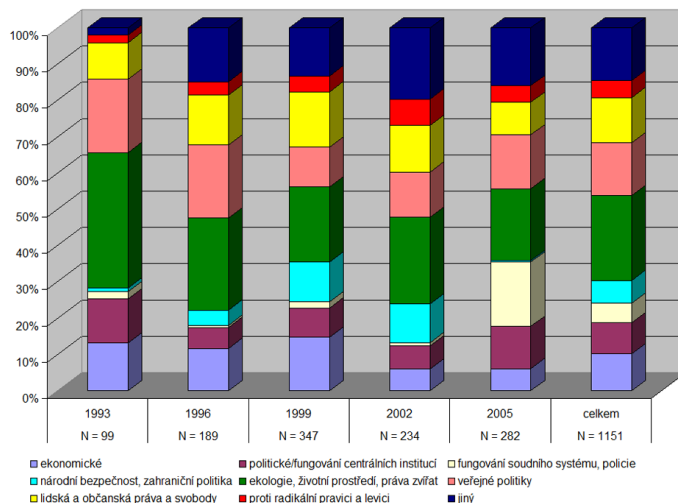
I když během prvních postkomunistických let nedocházelo v zemích SVE ke skutečně velkým sociálním konfliktům spjatým s transformací (Greskovits, 1998), dostupná data ukazují, že pokud mobilizace nastala, týkala se především transformačního procesu, tzn. ekonomických problémů. Například studie Ekierta a Kubika o polských protestech v období 1989–1993 dokazuje, že „požadavky protestujících měly převážně ekonomickou povahu. Poláci protestovali převážně proto, aby zlepšili svou životní úroveň“ (Ekiert a Kubik, 2001: 130).

Jedním z nejdůležitějších zjištění mé studie je to, že povaha požadavků protestujících Čechů v období 1993–2005 byla naprosto jiná (více viz Císař 2008). Zatímco Ekiert a Kubik na začátku devadesátých let v Polsku nezjistili téměř žádné postmaterialistické požadavky běžně spojované s novými sociálními hnutími, tvořily tyto požadavky, započteme-li do této kategorie ochranu životního prostředí a obhajobu lidských práv, v České republice v mnou zkoumaném období jednu třetinu všech požadavků (viz graf 6). To je větší podíl, než činily požadavky ekonomické, i pokud mezi ně zahrneme požadavky týkající se veřejných politik, které obvykle mají přímý dopad na státní rozpočet. Tato hromadná kategorie ekonomických požadavků představovala jen jednu čtvrtinu všech politických požadavků. Pokud vezmeme v úvahu jen požadavky explicitně ekonomické, ve zkoumaném období je to v České republice jen jedna desetina všech veřejně vyjádřených požadavků. Jak dokládá graf 6, nejčastěji zastoupenou jednotlivou kategorií politických požadavků konzistentně tvořily požadavky ekologické (23 procent všech požadavků).

Vzorec politických požadavků pozorovaný v České republice tedy vykazuje, možná poněkud překvapivě, postmaterialistické rysy. Vzhledem ke skutečnosti, že ve srovnání se západoevropskými zeměmi nevykazovala česká populace v devadesátých letech nijak zvláštní postmaterialistickou orientaci (Rabušic, 2000), vyvstává z těchto zjištění zajímavá otázka, kterou se dále zabývá původní studie (Císař 2008).

Zde stačí říci, že pokud jde o politickou mobilizaci a protest, Češi se zabývali životním prostředím a lidskými právy rozhodně více než svým ekonomickým postavením a blahobytem.

Graf 6: Politické požadavky podle let

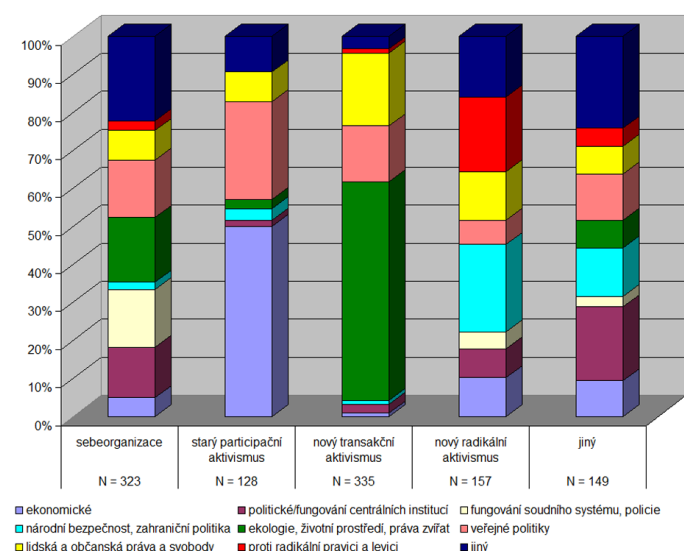
Z analýzy politických požadavků vyplývá ještě další zajímavá skutečnost. Relativně vysoký podíl požadavků týkajících se lidských práv, národní bezpečnosti a zahraniční politiky (společně představují téměř jednu pětinu všech požadavků) naznačuje, že čeští aktivisté jsou ve své orientaci mnohem méně provinční, než by se dalo soudit na základě dostupných studií o internacionalizaci současného politického aktivismu (viz Imig a Tarrow, 2001). To do jisté míry potvrzuje i podíl mezinárodních cílů: ty tvoří více než 13 procent všech cílů.

Když se na požadavky podíváme skrze optiku jednotlivých modů aktivismu, vykazují podobné strukturální rysy jako cíle a repertoáry: kolem různých modů aktivismu se shlukují rozdílné trsy požadavků (graf 7). Nejrozmanitější portfolio požadavků mají občanské sebeorganizace. Týkají se řady různých problémů a nepřevládá v nich žádný konkrétní požadavek. Tento modus aktivismu navíc charakterizuje poměrně největší skupina požadavků v reziduální kategorii (22 procent). Tato skutečnost dále podtrhuje různorodou povahu portfolia požadavků sebeorganizací. Zhruba rovnoměrně jsou v něm zastoupeny čtyři kategorie: činnost státních institucí, soudního systému a policie, environmentální požadavky a požadavky týkající se veřejných politik, které společně představují 61 procent všech požadavků. Další 8 procent tvoří požadavky týkající se lidských práv a 5 procent ekonomické požadavky.

Portfolio požadavků starého aktivismu odhaluje jeho materialistickou orientaci: ekonomické požadav-

ky a nároky dotýkající se veřejných politik tvoří tři čtvrtiny všech požadavků tohoto modu aktivismu. V tomto ohledu představuje nový transakční aktivismus ideální protiklad svého starého participačního protějšku. V portfoliu požadavků nového transakčního aktivismu jasně převládají požadavky spojené s ochranou životního prostředí a s bojem za lidská práva, které společně tvoří 77 procent požadavků tohoto modu. Analýza nového radikálního aktivismu dále potvrzuje to, co už o něm bylo řečeno: do velké míry se zabývá sám sebou a zároveň je to kategorie aktivismu nejvíce zaměřená do zahraničí a na mezinárodní scénu. Jedna pětina jeho požadavků směřuje proti bezprostředním politickým oponentům, tj. radikálům opačného politického přesvědčení. Národní bezpečnost, zahraniční politika a lidská práva tvoří 36 procent jeho požadavků.

Graf 7: Požadavky podle modů aktivismu

Závěr

Abychom mohli charakterizovat vzorec politického aktivismu v České republice po roce 1993, zaměřili jsme se v této kapitole na několik důležitých aspektů kolektivního jednání (shrnutí v tabulce 5). Co se týká počtu událostí, které byly organizovány nějakou organizací nebo skupinou, dopadá nejlépe nový transakční aktivismus, následovaný radikály a aktivisty starého participačního modu. Vezme-li však v úvahu všechny mody, v počtu organizovaných událostí předstihují transakční aktivisty sebeorganizující se občané. Pokud jde o geografické umístění, představují sebeorganizace občanů nejvíce decentralizovaný aktivistický modus. Ve srovnání s ostatními je u nich největší pravděpodobnost, že se vyskytnou na nižší úrovni než je hlavní nebo krajské město. Opakem sebeorganizací jsou radikálové. Z hlediska místa protestu je nový radikální aktivismus nejvíce centralizovaným modem: více než 60 procent jeho událostí se odehrálo v Praze. V hlavním městě proběhla také přibližně polovina událostí zaštitěných aktivisty nového transakčního a starého participačního modu. Aktivisté starého participačního modu zároveň ze všech modů organizují největší podíl celorepublikových protestních událostí.

I když noví transakční aktivisté dokazují svou schopnost organizovat velký počet událostí, je rovněž patrné, že mají jen omezenou mobilizační schopnost, což je charakteristické i pro radikály a sebeorganizace. Jediným modem aktivismu, který je pravidelně schopen mobilizovat jednotlivce, je starý participační

Tabulka 5: Shrnutí analýzy protestních událostí

modus aktivismu	počet organizovaných událostí	místo	počet členů a/nebo protestujících	repertoár jednání	cíle	požadavky
starý participační aktivismus aneb „odborář“	nízký	relativně centralizovaný; celostátní	vysoký	petice; nenásilné demonstrace plus stávky	státní instituce; soukromé firmy	materialistické
nový transakční aktivismus aneb „environmentalista“	vysoký	relativně centralizovaný	nízký	nenásilné demonstrace; petice plus kulturní strategie	státní a subnacionální instituce; veřejné mínění a firmy	postmaterialistické
nový radikální aktivismus aneb „anarchista“	nízký	nejvíce centralizovaný	nízký	převážně nenásilné demonstrace plus násilné akce	mezinárodní instituce a instituce jiných států; veřejné mínění; jiní aktéři	národní bezpečnost; proti ideologickým oponentům
sebeorganizace aneb „sváteční aktivista“	vysoký	nejvíce decentralizovaný	nízký	hlavně petice	národní a subnacionální instituce	velmi různorodé

aktivismus. Pokud jde o repertoár jednání, staří aktivisté obvykle využívají omezenou škálu standardních nenásilných strategií, jako jsou petice a demonstrace. Noví transakční aktivisté tuto škálu rozšiřují o „kulturní“ strategie, jako jsou performance, výstavy a festivaly. Radikálové mají ze všech aktivistických modů největší sklon k užití násilných strategií, i když rozhodně v jejich repertoáru nepřevažují – jde u nich většinou o nenásilné demonstrace. V repertoáru sebeorganizací převládají petice.

Z hlediska cílů je starý aktivismus zaměřen hlavně na státní instituce na národní úrovni a firmy portfolio cílů transakčních aktivistů je pestřejší a vedle dvou právě zmíněných míří také na instituce nižší úrovně, veřejné mínění a instituce jiných států. Centrální státní instituce a jejich protějšky na nižších úrovních představují také hlavní cíle sebeorganizací. Na rozdíl od předchozích tří modů, radikální aktivismus na konkrétní státní instituce vůbec nemíří dominantními cíli radikálů jsou mezinárodní instituce, veřejné

mínění, instituce jiných států, političtí aktéři a český stát jako celek se svou politickou elitou.

Z hlediska politických požadavků vévodí starému participačnímu aktivismu ekonomické požadavky, po nichž následují požadavky týkající se veřejných politik. V protikladu k materialistické orientaci starého aktivismu vystupuje transakční aktivismus hlavně s požadavky, které se týkají ekologie, životního prostředí a práv zvířat, následují lidská a občanská práva a svobody a požadavky související s veřejnými politikami. Požadavky radikálů se týkají většinou problematiky národní bezpečnosti a zahraniční politiky, ale vyskytují se v nich i lidská práva a požadavky zaměřené proti ideologickým nepřítelům. Portfolio občanské sebeorganizace tvoří požadavky týkající se fungování státních institucí, soudního systému a policie, životního prostředí a veřejných politik. Data z České republiky po roce 1993 celkově vykazují snad překvapivou, ale jasnou převahu postmaterialistických požadavků nad požadavky materialistickými.

Poznámky

- 1 Tento text je zkrácenou verzí části dříve vydané monografie (Císař 2008). Tato monografie byla zpracována v rámci projektu „Politická teorie sociálních hnutí“. Projekt byl realizován za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím Grantové agentury České republiky (reg. číslo 407/05/P051). Výzkum pro tuto publikaci byl podpořen také Fulbright-Masarykovým stipendiem (ME 659) a Výzkumným záměrem Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407).
- 2 Protestní událost zde definuji jako skutečné shromáždění nejméně tří lidí, kteří se sejdou na veřejném místě, aby vznášeli požadavky, které se dotýkají zájmů nějakého institucionálního nebo kolektivního aktéra nebo kteří sepsali petici adresovanou takovému aktérovi. S využitím archívu ČTK jsem nejprve vytvořil katalog protestních událostí, k nimž došlo v České republice v letech 1993-2005. Pro samotný projekt jsem z třinácti uvažovaných let vybral pro vlastní kódování pět let: 1993, 1996, 1999, 2002 a 2005. Celkový počet kódovaných událostí byl 1043 a byly v období pěti zkoumaných let rozloženy nerovnoměrně: 80 připadalo na rok 1993, 155 na rok 1996, 318 na rok 1999, 225 na rok 2002 a 265 na rok 2005 (viz Císař 2008: kap. 2).

Literatura

- Císař, Ondřej. 2008. Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace. Brno: CDK.
- Edwards, Bob a John McCarthy. 2004. „Resources and Social Movement Mobilization.“ In *The Blackwell Companion to Social Movements*, eds. David Snow, Sarah Soule a Hanspeter Kriesi. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 116-152.
- Ekiert, Grzegorz a Jan Kubik. 2001. *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland, 1989-1993*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Flam, Helen, ed. 2001. *Pink, Purple, Green: Women's, Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*. Boulder: East European Monographs.
- Greskovits, Béla. 1998. *The Political Economy of Protest and Patience*. Budapest: Central European University Press.
- Howard, Marc Morje. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Imig, Doug a Sidney Tarrow, eds. 2001. *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield.

- McAdam, Doug. 2003. „Beyond Structural Analysis: Toward a More Dynamic Understanding of Social Movements.“ In *Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action*, eds. Mario Diani a Doug McAdam. Oxford: Oxford University Press, 281-298.
- McMahon, Patrice. 2001. „Building Civil Societies in East Central Europe: The Effects of American Non-governmental Organizations on Women’s Groups.“ *Democratization* 8, 2, 45-68.
- Mishler, William a Richard Rose. 1998. *Trust in Untrustworthy Institutions: Culture and Institutional Performance in Post-communist Societies*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy.
- Norris, Pippa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York: Cambridge University Press.
- Petrova, Tsveta a Sidney Tarrow. 2007. „Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East Central Europe.“ *Comparative Political Studies* 40, 1, 74-94.
- Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Sztompka, Piotr. 1997. *Trust, Distrust and the Paradox of Democracy*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Teorell, Jan. 2006. „Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda.“ *European Journal of Political Research* 45, 787-810.
- Tilly, Charles a Sidney Tarrow. 2007. *Contentious Politics*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
- Tilly, Charles. 1995. *Popular Contention in Great Britain 1758-1834*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Toepler, Stefan a Lester M. Salamon. 2003. „NGO Development in Central and Eastern Europe: An Empirical Overview.“ *East European Quarterly* 37, 3, 365-378.
- Verba, Sidney, Kay Schlozman a Henry Brady. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wedel, Janine. 1998. *Collision and Collusion. The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe 1989-1998*. New York: St. Martin’s Press.
- World Values Survey Association 2007. *World Values Surveys Four-Wave Integrated Data File, 1990-2005*. (<http://www.worldvaluessurvey.org/>, ověřeno k 2.4.2007).

